

บทที่ ๑

ขอบเขตความหมายและความเป็นมาเชิงประวัติศาสตร์
ของคำ "ล้านนา" และอาณาจักรล้านนา

ล้านนาหรือลานนา

"ล้านนา" เป็นคำพื้นเมืองโบราณที่ใช้เรียกแผ่นดินในการปกครองของกษัตริย์
เชียงใหม่ ดังปรากฏในศิลาจารึก พ.ศ. ๒๐๙๖ ว่า "สมเด็จพระบรมพิตรทนต์สุทนต์เสวยราชอาณา
ทั้งสองแผ่นดิน ล้านช้างล้านนา"^(๑) (ชื่กลั่นโตโดยผู้เขียน)

ในชั้นเดิมคำว่า "ล้านนา" คงจะเขียนเป็น "ลานนา" (ไม่มีไม้โท) เพราะเหตุว่า
อักษรวิชัยของอักษรไทยภาคเหนือโบราณไม่นิยมใช้เครื่องหมายวรรณยุกต์^(๒) เช่นเดียวกับ
อักษรสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหง และลูกหลานของพระองค์ที่ใช้เครื่องหมายวรรณยุกต์ในศิลา
จารึกก็น้อยมากและในบางระยะก็ไม่ใช่เลย^(๓) ดังนั้นในหนังสือเก่าบางฉบับ เช่น ตำนาน
มูลศาสนา ซึ่งสันนิษฐานว่าจะเขียนขึ้นในระยะต้นของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ จึงเขียนคำที่ควรจะ
เขียนเป็น "เจ้าท้าวลานนา" (พระสมัญญานามของพระยาติลกกราช พ.ศ. ๑๘๔๕-๑๙๐๓) เป็น

^๑ ประเสริฐ ณ นคร, "ล้านนา-ล้านช้าง" ศิลปวัฒนธรรม ๘ (กันยายน ๒๕๒๖) :
๒๘ และดู Hans Pentz, "The Orthography of the Toponym Lan Na," JSS 68
(January 1980) 1 : 128

^๒ ในงานวิจัยกรมศิลปากร วิมลเกษม, อักษรพยักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ (ภาควิชา
ภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖) ซึ่งให้เห็นว่าในระยะก่อนครั้งหลัง
ของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นั้น อักษรไทยภาคเหนือในศิลาจารึกไม่ใช่เครื่องหมายวรรณยุกต์เลย

^๓ ประเสริฐ ณ นคร, "ล้านนา-ล้านช้าง", หน้า ๒๘

"เจ้าท้าวลานนา"^(๔) และ "พระยาลานนา" อย่างไม่มีไม้โท

อย่างไรก็ตามนับแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ลงมา ความนิยมเรื่องการใช้
เครื่องหมายวรรณยุกต์มีมากขึ้น แต่เอกสารพื้นเมืองทั่วไปก็ยังคงเขียนคำดังกล่าวนี้ด้วยความ
เคยชิน จึงพบว่ามีทั้งที่เขียนเป็น "ล้านนา" และ "ลานนา" ปนกัน เช่นในหนังสือตำนานพื้น
เมืองเชียงใหม่ และตำนานราชวงศ์ปทภูมิ (ซึ่งสันนิษฐานว่าจะคัดลอกและเรียบเรียงมาจากต้น
ฉบับเดียวกัน) ต่างใช้คำว่า "สัตตปัญญาสล้านนา ๕๗ หัวเมือง" (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน -
สัตตปัญญาสเป็นคำบาลี แปลว่า ๕๗ แต่ในตำนานราชวงศ์ปทภูมิใช้ว่า ๕๒ เมือง คงเนื่องมา
จากการปริวรรตหรือพิมพ์ผิด) แต่ในบางคำก็ใช้ต่างกัน เช่น ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เขียน
ว่า "เจ้าท้าวลานนา" (ไม่มีไม้โท) แต่ในตำนานราชวงศ์ปทภูมิ เขียนเป็น "เจ้าท้าวล้านนา"^(๕)
(มีไม้โท) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าจะเขียนคำดังกล่าวเป็น "ล้านนา" หรือ "ลานนา" ก็เป็น
แต่เพียงความแตกต่างทางอักษรวิธีเท่านั้น แต่ความจริงที่ถูกต้องนั้นคือคำว่า "ล้านนา" ทั้งปรากฏ
ในศิลาจารึกข้างต้น

ในหนังสือหรือข้อเขียนที่เป็นพจนานุกรมภาษาไทยกลางมักนิยมเขียนว่า "ลานนา" (ไม่มีไม้โท)
และนิยมเรียกดินแดนในภาคเหนือที่เคยเป็นถิ่นเดิมของอาณาจักรล้านนาว่า "ลานนาไทย" ด้วย
โดยเฉพาะนับตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ หรือตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุง-

^๔ กุ สุก ศรีสมวงศ์ และ พรหม ชมาลา (ปริวรรต), ตำนานมูลศาสนา (พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ
ม.ล.เกษ สนิทวงศ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘)
หน้า ๒๑๗ - ๒๑๘

^๕ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี, ๒๕๑๔) หน้า ๑,
๒๒-๒๔, สงวน โชติสุขรัตน์ (รวบรวม) "ตำนานราชวงศ์ปทภูมิ", ประชุมตำนานลานนาไทย
(พระนคร : โอเคียนส์ไตร์, ๒๕๑๕) หน้า ๑๖๑, ๒๑๕ - ๒๑๖

รัตนโกสินทร์^(๖) เป็นต้นมา แต่การใช้คำ "ลานนา" ในสมัยนี้ได้มีการสร้างความหมายใหม่ให้ แก่คำดังกล่าวด้วย ดังปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรว่า

ที่เรียกว่ากรุงศรีสัตนาคณหุตกัณฑ์ หรือเมืองล้านช้างกัณฑ์ ที่จริงเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันที่เรียกว่าศรีสัตนาคณหุต เป็นชื่อของภูมิภาคภาษาบาลีซึ่งเรียกให้เพราะ คำว่า ลานช้างเป็นภาษาไทยที่เรียกกันมาแต่ก่อน และคำว่าลานช้างนั้นตามเหตุเข้าใจกัน โดยมากหรือแม้ความเข้าใจของพวกหลวงพระบางเองทุกวันนี้ว่า "ช้างสิบแสนตัว" จึงเขียนว่า "ลานช้าง" แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวินิจฉัย ว่า ที่จริงนั้น "ลานช้าง" หมายความว่าป่าน์ช้าง คู่กับ ลานนา (ซึ่งสันนิษฐานโดย ผู้เขียน) ซึ่งเรียกอาณาเขตมณฑลภาคพายัพมาแต่โบราณ ซึ่งหมายความว่า ป่าน์ ทำเลนา เพราะทางเมืองหลวงพระบางเป็นที่ห้วยเขาป่าคง ท่านองจะเป็นที่ช้างมาก จึงเรียกว่า ลานช้าง ส่วนเมืองเชียงใหม่ มีที่ราบสำหรับทำไร่ทำนามาก จึงเรียกว่า ลานนา เป็นคู่กัน เป็นคำของพวกไทยที่อยู่ทางเหนือเรียกแต่ครั้งคำบรรพ^(๗)

ฉะนั้นคำ "ลานนา" ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมาจึงจะไม่มี ความหมายคำดั้งเดิม ดังจะกล่าวต่อไป แต่เป็นคำที่มีความหมายใหม่ใช้เพื่อหมายถึงดินแดนภาคเหนือในการปกครอง ของราชอาณาจักรสยามและประเทศไทยในระบอบนั้นและระยะต่อมาเท่านั้น เป็นคนละความหมาย กับคำว่า "ลานนา" ซึ่งหมายถึงแผ่นดินในการปกครองของกษัตริย์เชียงใหม่ในอดีตก่อนหน้านั้น ขึ้นไป

^๖คำว่า ลานนา, ลานนาไทย ปรากฏครั้งแรกในหนังสือ "พงศาวดารโยนก" ของ พระยาประชากิจกรจักร (แหม่ม บุนนาค) ซึ่งตีพิมพ์ (ฉบับสังเขป) ครั้งแรกในหนังสือ "วชิรญาณ" เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๔๒ (ต่อมาได้เรียบเรียงพิมพ์ขึ้นใหม่ฉบับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐) ในหนังสือฉบับนี้ใช้คำว่า "หัวเมืองในลานนาไทย", "แคว้นแคว้นลานนา", "ลานนาไทยประเทศ" และ "ราชอาณาจักรลานนาไทย" เป็นต้น คูประชากิจกรจักร (แหม่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก พิมพ์ครั้งที่ ๗ (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖) และ "ฉบับสังเขป" ใน "พงศาวดารโยนก", ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔ (พระนคร : องค์การค้ำชูสุภษา, ๒๕๐๖) หน้า ๑๓๔-๓๑๕

^๗ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๔ (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๓), หน้า ๒๓ ข้อความนี้เป็นคำอธิบายเรื่องเมืองพงศาวดารหลวงพระบาง (ประชุม พงศาวดารภาคที่ ๑๑) ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสืองานศพนายพันเอก พระยาจักรีปราศ (ทองอยู่ ไรหิดเถียร) พ.ศ. ๒๔๖๒.

ความหมายและความเป็้มาของคำ "ล้านนา"

คำว่า "ล้านนา" แปลว่า นานี่ล้าน เป็นฐานันดรศักดิ์หรือศักดิ์ถื่อนาของกษัตริย์ เชียงใหม่กั้ที่หลักฐานตำนานพื้นเมืองเรียกว่า "เจ้าท้าวล้านนา" หรือ "พระยาล้านนา" และเรียกแผ่นดินในการปกครองว่า "ล้านนา" กั้ที่กล่าวมาข้างต้น "ล้านนา" เป็นคำที่มี ความหมายและความเป็้มาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับบรรดาศักดิ์ที่เกี่ยวกับนา คำอื่น ๆ อีกหลายคำ อาทิ (หมื่นนา) (แสนนา) สองแสนนา ตามที่ปรากฏในหลักฐานโบราณและ ศิลาจารึก บรรดาศักดิ์ที่เกี่ยวกับนาของกษัตริย์ตามที่กล่าวมานั้เชื่อว่าจะเกิดมาจาก "พันนา" และการกำหนดศักดิ์ถื่อนานั้กั้แต่ในพันนาเป็นลำดับขึ้นมา เพราะมีหลักฐานเกี่ยวกับพันนา ระบุว่า ให้ไพร่แต่ละคนในพันนาถื่อนาคคนละห้าหมื่น (ค่าจำ หมื่นนาในภาษาดั้งเฒ่าคเห็นอ แปลว่า ๑๐ หัวหมื่นเท่ากับ ๕๐) ไพร่ ๕ คนให้มีหัวนาหนึ่งคน ๕ หัวนา ให้มีหมวกนาหนึ่ง คน^(๔) ฉะนั้น ในหน่วยการปกครองที่เรียกว่าพันนาจึงมีบรรดาศักดิ์ถื่อนา (ศักดิ์นา) เริ่ม กั้แต่ หัวนา หมวกนา และพันนา แต่สำหรับบรรดาศักดิ์พันนา ยังไม่ปรากฏคำที่ใช้ตรง ๆ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะไ้แก่ตำแหน่ง เจ้าพัน กั้ที่ปรากฏในกฎหมายมังรายศาสตร์^(๕) เช่นเกี่ยวกับคำว่า "หมื่นนา" และ "แสนนา" ซึ่งน่าจะไ้แก่ เจ้าหมื่น และ เจ้าแสน ตามกฎหมายฉบับนี้ เพราะฉนั้นตำแหน่ง "เจ้าสองแสนนา" ที่เป็นพระนามของพระยาเกือา และ "เจ้าท้าวล้านนา" ที่เป็นพระนามของกษัตริย์เชียงใหม่กั้ที่กล่าวมาจึงน่าจะมาจาก รากฐานการกำหนดตำแหน่งถื่อนาที่ว้านี้ สำหรับตำแหน่งที่เรียกว่า "พันนา" "หมื่นนา" และ "แสนนา" ที่ไม่พบนั้น คงจะเรียกเป็น เจ้าพัน เจ้าหมื่น เจ้าแสน แทนที่ ซึ่งตำแหน่ง ของขุนนางเหล่านั้คงจะสร้างมาจากบรรดาศักดิ์ถื่อนาในระดับพันนา หมื่นนาและแสนนานั้นเอง

อนั้ พันนาเป็นเพียงหน่วยการปกครองเล็ก ๆ หนว่หนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่เครือช่าย ของเมือง เช่น เชียงแสน เชียงราย พะเยา และรวมทั้งเชียงใหม่ค้วนั้ปรากฏหลักฐานว่า มีพันนาในการปกครองของตนเองเป็นจำนวนมาก จึงคงต้องมี หมื่นนา หรือเจ้าหมื่น แสนนา

^๔พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก, หน้า ๒๓๓๓

^๕ประเสริฐ ๓ นคร (เรียบเรียงเป็นภาษาไทยปัจจุบัน), มังรายศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑) หน้า ๒

หรือเจ้าแสนเป็นผู้นปกครองดูแลคหฬันกันไป กิ่งปรากฏว่ามี หมื่นมอกทองเจ้าเมืองพร้าวเจ้าสี่หมื่น
 ครอบเมืองพะเยา^(๑๐) เจ้าแสนปกครองเมืองเชียงแสน (เชียงแสนแปลว่า "เมืองแสน" ซึ่งน่าจะ
 จะหมายถึงเมืองที่มีเจ้าแสนนาเป็นผู้นปกครอง) มีเจ้าสองแสนนาครอบเมืองเชียงใหม่ และเจ้า
ท้าวล้านนาครอบแดนคินล้านนาทั้งมวล ฉะนั้นคำ "ล้านนา" ที่หมายถึงรัฐและพระราชอาณาจักรของ
 กษัตริย์เชียงใหม่จึงน่าจะเกิดขึ้นด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้ กษัตริย์เชียงใหม่ที่ทรงเป็น "เจ้าท้าวล้านนา"
 หรือ "พระยาล้านนา" ได้แก่พระยามังราย หรือที่ในศิลาจารึกวัดพระยืนลำพูนเรียกว่า "พญา
 มังรายหลวง" (พ.ศ. ๑๔๐๒ - ๑๔๒๐) พระยาสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๔๔๕ - ๑๔๔๕) และพระยา
 ศิลกราช (พ.ศ. ๑๔๔๕ - ๒๐๓๐) นอกจากนี้ยังไม่เป็นที่ปรากฏ แดียงองค์กษัตริย์มีบรรดาศักดิ์เป็น
 "แสน" เช่น พระยาแสนภู (พ.ศ. ๑๔๒๐ - ๑๔๔๑) และพระยาแสนเมืองนา (พ.ศ. ๑๔๓๒ -
 ๑๔๔๕) เป็นต้น สำหรับพระยาเกือนา (พ.ศ. ๑๔๑๐ - ๑๔๓๒) ปรากฏพระนามในศิลาจารึก
 วัดพระยืน ลำพูน พ.ศ. ๑๔๑๓ ว่า "เจ้าท้าวสองแสนนาอันธรรมิกราช"^(๑๑) ซึ่งก็ชี้ให้เห็นว่า
 ทั้งคำ "แสน (นา)" "สองแสนนา" และ "ล้านนา" ต่างเป็นบรรดาศักดิ์หรือตำแหน่งของ
 กษัตริย์เชียงใหม่ด้วยกันทั้งสิ้น อนึ่ง คำว่า "เกือ" ในพระนามของพระยาเกือนานั้น พจนานุกรมลาว
 แปลว่า ร้อยล้าน^(๑๒) ซึ่งก็หมายความว่าพระยาเกือนาทรงมีบรรดาศักดิ์เป็น "ร้อยล้านนา" ด้วย
ยุคสมัยที่เรียกว่าล้านนา

คำว่า "ล้านนา" (และรวมทั้ง "ท้าวล้านนา") จะเริ่มเรียกใช้ตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏ
 หลักฐานแน่ชัด คำ "ล้านนา" ที่เก่าที่สุดเท่าที่พบปรากฏในศิลาจารึก พ.ศ. ๒๐๔๖ ส่วนคำว่า
 "เจ้าท้าวล้านนา" ที่เก่าที่สุดน่าจะโคแก่คำที่ปรากฏอยู่ในตำนานมูลศาสนา ซึ่งคาดว่าแต่งใน
 ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ในศิลาจารึกวัดพระยืน ลำพูน พ.ศ. ๑๔๑๓ ระบุว่ากษัตริย์เชียงใหม่

^{๑๐} คำว่า "เจ้าสี่หมื่น" เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองพะเยาโดยเฉพาะ ูก "ศิลาจารึก
 กษัตริย์ราชวงศ์มังราย ลน./๕" ศิลปากร ๒๔ : (พฤษภาคม ๒๕๒๓) : ๔๔

^{๑๑} ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๔),
 หน้า ๑๓๖-๑๔๔

^{๑๒} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (คสิสมมหาเถระ), พจนานุกรม ภาคอีสาน-ภาคกลาง ฉบับ
 ปกติฐาน (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๓๖

และหริภุชชัยในเวลานั้น (คือพระยาภิอนา) ทรงเป็นเพียง "เจ้าสองแสนนา" เท่านั้น แต่อีกนัยหนึ่ง คำว่า "ภิอนา" ซึ่งเป็นพระสมัญญานามอีกอย่างหนึ่งนั้นก็แปลได้ว่า "ร้อยล้านนา" จึงชี้ให้เห็นว่าคำว่า "เจ้าท้าวล้านนา" และบรรพคาศักดิ์ "ล้านนา" น่าจะเกิดขึ้นแล้วแต่จะเรียกแผ่นดินในการปกครองเป็น "ล้านนา" - แต่ครั้งนั้นด้วยหรือไม่ ไม่มีหลักฐานยืนยัน

ในระยะพุทธศตวรรษที่ ๑๔ นั้น มีหลักฐานที่ชัดเจนกล่าวว่าที่เมืองหริภุชชัย ในลุ่มแม่น้ำปิง เรียกในศิลาจารึกว่า "หริภุชชัย"^(๑๓) เหมือนกับที่เรียกในตำนานและเอกสารพื้นเมืองสำหรับในลุ่มแม่น้ำกกและน้ำอิงมีเมืองสำคัญเรียกว่า "เงินยาง" หรือ "เชียงแสน" และ "พะเยา"^(๑๔) ตามลำดับ ครั้นช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ มังรายแห่งเมืองเงินยาง - เชียงราย ใฝ่ขยายอำนาจรวมเอาหริภุชชัย ในลุ่มแม่น้ำปิงและเขลางค์เมืองบริวารของหริภุชชัยเข้าสู่ราชอาณาจักร และตั้งเมืองหลวงใหม่คือ เชียงใหม่ขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๓๕ - ๑๘๓๘ แล้วแต่รัฐของพระยามังรายก็ไม่ปรากฏชื่อเรียกเป็นพิเศษแ่อย่างใดหรือไม่ นอกจากที่ปรากฏในเอกสารพื้นเมืองและตำนานศาสนาที่เขียนขึ้นภายหลังว่ามีเมืองหลวงเรียกชื่อว่า "นพบุรีศรีนคร

^{๑๓} จำปา เยื้องเจริญ และคณะ, วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุชชัย, (กรมศิลปากร จัดพิมพ์ในโอกาสสมเ็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุชชัย ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๒) หน้า ๔ และโปรดดูรายละเอียดของศิลาจารึกหริภุชชัยใน สุภัทรทิศ กิศกุล "จารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ ๑" โบราณคดี ๔ (กรกฎาคม ๒๕๑๕) ๑: ๕๗-๖๒ ; "ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ ๒, ๓ และ ๔" โบราณคดี ๔: ๒๑๑๖๓-๑๖๔, "ศิลาจารึกภาษามอญที่เมืองลำพูน หลักที่ ๕ และ ๖" โบราณคดี ๕: ๑๖๕-๑๖๖ และ Griswold and Prasert na Nagara, "An Inscription in old Mon from Wieng Mano in Chiang Mai Province - Epigraphic and Historical Studies, No. 6" JSS 59 (January 1971) 1 : 153-157.

^{๑๔} คำว่า "เชียงแสน" และ "พะเยา" เป็นคำที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๒ (วัดศรีชุม) บรรพที่ที่ ๑๒-๑๕ กุ ม.จ. จันทน์จิรายุ รัชนี้ "สำรวจศิลาจารึกในแ่งอวิชะ ภาค ๑ จารึกเขากบ และวัดศรีชุม", เมืองโบราณ ๓ (ธันวาคม ๒๕๒๓ - มีนาคม ๒๕๒๔) : ๗๗

พิงคไชยเชียงใหม่" และเขียนเป็นคำภาษาบาลีว่า "นพพิลินคร" ซึ่งแปลว่าเมืองฤๅษีใหม่^(๑๕)

ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งเขียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๐๕๕ - ๒๐๗๑ กล่าวถึงแคว้น ๓ แคว้น ในระหว่างรัชสมัยของพระยามังราย ถึงรัชสมัยของพระยาผดุง (พ.ศ. ๑๔๓๕ - ๑๔๔๔) คือแคว้นโยน แคว้นคอง และแคว้นทิงค์ หลังจากที่ขับไล่พระยาผดุงมาเมืองทริภุชชัย (ในแคว้นทิงค์) ไค้แล้วก็ "ไปรคไทยกเสวคคักรขึ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับแคว้นโยน (โยนก) ทั้งสิ้น"^(๑๖) ฉะนั้น อาณาจักรของพระยามังรายในระยะแรกอาจเรียกว่าแคว้นโยน หรือโยนกกก็ได้ อย่างไรก็ตามนับแต่ปี พ.ศ. ๑๔๓๕ เป็นต้นมาหลักฐานทางกานจีนไค้เรียกดินแดนในแถบนี้ว่า "อาณาจักรปาไปสิฟู" (Pa-pai-hsi-fu Kingdom) แปลว่า ดินแดนแห่ง "มเหสี ๔๐๐"^(๑๗) ความหมายของชื่อในภาษาจีนนี้สะท้อนให้เห็นถึงการ เป็นดินแดนที่ประกอบไปด้วยชุมชนน้อยใหญ่จำนวนมากประคูด มีมเหสี ๔๐๐ นาง ซึ่งคล้ายกับลักษณะทางสังคมกึ่ง เคิมของแถบนี้ที่มีหน่วยทางการปกครองที่เรียกว่า "พันนา" เป็นจำนวนมากตามเมืองต่าง ๆ ซึ่งในแต่ละพันนาก็มีผู้ปกครองพันนาเป็นบริวาร สอดคล้องกับคติของจีนที่เข้าใจว่ามีสภาพเหมือนรัฐเฒ่าชนโบราณที่นิยมมีเมียจำนวนมากเพื่อให้เมียแต่ละคนปกครองดูแลชุมชนที่ตนอาศัยอยู่^(๑๘) แต่ชื่อทั้งกล่าวนี้ไค้หายไปในราวปี พ.ศ. ๑๔๕๐

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะยังไม่เป็นที่ประจักษ์ว่า "ล้านนา" จะเริ่มเรียกขึ้นเมื่อใด แต่ในหลักฐานพื้นเมืองทั่วไปไค้ใช้คำว่า "ล้านนา" เพื่อหมายถึงรัฐนับแต่สมัยพระยามังราย เป็นต้นมาแล้วทั้งสิ้น ดังปรากฏความหมายในโคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่ ซึ่งเขียนขึ้นใน ระยะเวลาหลังปี พ.ศ. ๒๑๕๔ เล็กน้อย^(๑๙) กล่าวว่

^{๑๕}แสง มนวิฑูร (แปล) ชินกาลมาลีปกรณ์, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย ณ เมรุวัดชากุดทอง ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๔) หน้า ๑๐๑

^{๑๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑ - ๑๐๔

^{๑๗}G.H. Luce "The Early Syam in Burma's History" JSS 46 (November 1958) 2 : 139, 186

^{๑๘}Ibid, p. 186

^{๑๙}ประเสริฐ ณ นคร, "ประวัติศาสตร์โคลงมังทราก็คเชียงใหม่" ในสังขรวรรณสมัย (ถอกความ), โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่ (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๐), หน้า ๖

จักเฉลยไว้ว่าคน	คุรุวเมือง เมื่อนั้น
สารกระสักรเราเรื่อง	หัวคาว
ลานนาโลกลือเลื่อง	แม่ใจจง วันนั้น
กวมเกิงชำพูนาว	เนงนมในอาณา ฯ
ราชวงศ์หลายเจนทาว	แพมภู
เหนือแพม้งรายครา	โลกหลา
เป้แมกภูหัวทิสูา	เสวยราช เรื่องเอย
เป้ชุมขุนแกลวกลา	ชาติเชื้อเมืองกระสักร ฯ (๒๐)

อาณาจักรลานนาคงสภาพเป็นรัฐต่อมาจนถึงในระยะต้นของพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เท่านั้น เพราะหลังจากนั้นแล้วก็ถูกพม่าเข้ายึดครองและปกครองโดยตรง ลานนาจึงนับว่ามกยุคสมัย คำว่า "ลานนา" เชื่อว่ายังคงเรียกสืบกันมาอยู่ แต่พม่านิยมเรียกว่า "ยูน" หรือ "ยวน" (๒๑)

ขอบเขตที่เรียกว่าลานนาและความเป็นมาเชิงประวัติศาสตร์

การจะกล่าวถึงขอบเขตอำนาจของรัฐโบราณ ไม่อาจกระทำได้ง่ายเนื่องจากไม่มีความแน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจของกษัตริย์แต่ละองค์ที่ปกครอง เพราะบางองค์มีอำนาจมากก็อาจขยายดินแดนได้มาก แต่ถ้าว่กล่าวถึงดินแดนที่เรียกว่า "ลานนา" ก็อาจกล่าวได้ว่าบริเวณที่เรียกว่า "ลานนา" หรือ "ลานนาไทย" ในปัจจุบันนั้นก็คือที่ตั้งของอาณาจักรลานนาไทยในอดีต แต่ในบางระยะบางรัชสมัยขอบเขตอำนาจรัฐของอาณาจักรลานนากว้างกว่าดินแดนส่วนนี้

หลักฐานในตำนานสิงหนทีกล่าวถึงขอบเขตดินแดนที่เรียกว่าลานนาไว้ดังนี้
 อาณาจักรแห่งท่าน หนบพพะมีน้ำแม่ขรนที่เป็นแดน หนปจิมมีคอยรูปช้างขุนน้ำ
 ยอยมาหาแมงคัง เป็นแดนหนออกคระทิส มีทางหนองแสเป็นแดน หนทักซิมกล่าวไคมี
 ลัวะรัฐเป็นแดนแห่งทานทั้งมวลแล... (๒๒)

^{๒๐}สิงฆะ วรรณสัย, โคลงเรื่องมิ่งทรายเจียงใหม่, หน้า ๘

^{๒๑}ไกรศรี นิรมานเหมินทร์, "ความรู้พื้นฐานค่านานาคคี", แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารและโบราณคดี ๑๕ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๒๕) ๒ : ๕๖

^{๒๒}"ตำนาน สิงหนทีโยนกชัยบุรีศรีเชียงแสน", สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานลานนาไทย (พระนคร : โอเคียนสโตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๓๗

คำานานฉบับนี้และในส่วนที่กล่าวถึง เขตแดนล้านนาคือเป็นตอนที่อยู่ในรัชสมัยของสิงหนวัติ
กุมารในตำนานสิงหนวัติที่พญาคอนอพยพลงมาตั้ง เมือง โยนกนาคนครก่อนสมัยมังรายในพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๔ แต่คำานานนี้เป็นเอกสารที่เขียนขึ้นในชั้นหลัง เชื่อว่าความเข้าใจที่เกี่ยวกับขอบเขตของ
ล้านนาคงจะไ้ไปจากชั้นหลัง เช่นกัน

ขอบเขตที่ไ้จากในคำานานฉบับนี้อาจแยกออกพิจารณาถึงนี้

ทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำโขง (ขรนที)

ทิศตะวันตกติดกับคอยรูปร่างขุนน้ำที่ย้อยไปหาแม่น้ำคง (สาละวิน)

ทิศเหนือ ติดทางหนองแส

ทิศใต้ ติดลวะรัฐ

ความที่แยกออกมามีคำที่จะต้องอธิบายอยู่ ๒ คำคือคำว่า "ทางหนองแส" ในทางทิศ
เหนือกับ "ลวะรัฐ" ในทางทิศใต้ คำว่าทางหนองแสนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงทะเลสาบ"
เคียนจือ" (คุนมิง) ในยุคนานที่คนไทยในสิบสองพันนา (เชียงใหม่) ซึ่งอยู่ในทางตอนใต้ เรียกว่า
"หนองแส"^(๒๐๗) หากกล่าวความตามสันนิษฐานนี้ เขตแดนตอนเหนือของล้านนาจึงนับตั้งแต่บริเวณ
ทะเลสาบหนองแสที่เมืองเชียงใหม่ (สิบสองพันนา) ลงมา

สำหรับเขตแดนตอนใต้ที่ว่าจลวะรัฐนั้นยังเป็นที่คลุมเคลือไม่ชัดเจนแต่สันนิษฐานว่า
คำว่า "ลวะรัฐ" คงเป็นคำเก่าที่ไ้เรียกดินแดนที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของละโว้
ลพบุรีมาแต่เดิม กล่าวคือ หมายถึงดินแดนตั้งแต่แถบเมืองศรีสัชชนาลัย - สุโขทัย สองแคว
(พิษณุโลก) และกำแพงเพชรลงไป เนื่องจากดินแดนเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับและเคยตกอยู่
ใ้อิทธิพลอำนาจรัฐของเขมรนครวัดมาก่อน โดยบ้านศูนย์กลางที่ละโว้หรือลพบุรีไ้โดยเฉพาะใน
ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘

อย่างไรก็ตามเขตแดนที่ไ้จากคำานานฉบับนี้ยังไม่เป็นที่ยืนยันว่าจะ เป็นขอบเขตของ
ล้านนาที่แท้จริงหรือไม่และหรือเป็นขอบเขตที่ตรงกับรัชสมัยของกษัตริย์ผู้ใดเนื่องจาก ในบาง

^{๒๐๗} เกจิ สวานานนท์, "ไปเมืองแสเที่ยวหนองแส", ศิลปวัฒนธรรม ๑ : ๒๘

รัชสมัยขอบเขตของรัฐมีเพิ่มมีมากขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจของกษัตริย์แต่ละพระองค์ด้วย

มีหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่กล่าวถึงขอบเขตของอาณาจักรล้านนา เรียกว่า "ตำนานเชียงใหม่" หลักฐานชิ้นนี้เชื่อว่าคงเขียนขึ้นในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับเหตุการณ์มาก โดยกล่าวถึงเขตแดนในรัชสมัยของพระยาแมง (พ.ศ. ๒๐๘๘ - ๒๑๐๑) ดังนี้

เขตแดนดินกษัตริย์เชียงใหม่ที่ทักนั้น ฝ่ายกล่าวใต้ที่เมืองลัวะแห่งศัตไปวัน
ศกวันออกเป็นแดนหันแล ฝ่ายกล่าววันออกที่กแม่ของเป็นแดนหันแล กล่าววันศกที่
แมง เป็นแดนหัน ฝ่ายกล่าวเหนือที่เมืองแสนนอยแสนหลวงเป็นแดนหันแล.. (๒๘)

น่าสังเกตว่าเขตแดนของล้านนาตอนปลายตามตำนานฉบับนี้ใกล้เคียงลงไปโดยเฉพาะดินแดนตอนเหนือซึ่งในตำนานสิงหนดิกล่าวไว้ว่า "ทางหนองแส" แต่ตำนานฉบับนี้ว่าถึงแค่เมืองแสนนอยแสนหลวง ซึ่งเป็นชายแดนบริเวณเขตแดนไทยพม่าในปัจจุบันเท่านั้น หากจะพิจารณาถึงขอบเขตของรัฐในสมัยของพระยาทิลกราช (พ.ศ. ๑๘๘๕ - ๑๙๓๐) ซึ่งเป็นรัชสมัยที่มีอาณาเขตกว้างขวางที่สุด ก็พบว่าอาณาเขตตามที่ปรากฏในตำนานสิงหนดิกับขอบเขตอาณาจักรของพระยาทิลกราชเป็นชนากและพื้นที่เดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามก่อนและหลังรัชสมัยของพระยาทิลกราชขอบเขตของรัฐก็ยังคงมีความแตกต่างกันไม่ย่อย

ในรัชสมัยของพระยามังราย (พ.ศ. ๑๘๐๒ - ๑๘๕๘) ภายหลังจากที่ทรงยึดครองทริภุชชัยไคแล้วนั้น เขตแดนของพระองค์ได้ขยายจากแคว้นโยนในลุ่มแม่น้ำกก เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำปิง และเมื่อถึงปี พ.ศ. ๑๘๒๕ พระองค์ก็สามารถยึดครองเมืองเซลาจคในลุ่มแม่น้ำวังไคอีกแห่งหนึ่ง อันเป็นการทำให้เขตแดนของพระองค์จกกับเมืองคาก เมืองแพร์ในลุ่มแม่น้ำยมควย และในช่วงปี พ.ศ. ๑๘๓๑ - ๑๘๓๓ นั้นก็มีหลักฐานกล่าวว่าพระองค์ทรงไคดินแดนฝั่งซ้ายของลำแม่น้ำคิงจากพทามอีกส่วนหนึ่งควย อันเป็นผลทำให้เขตแดนที่เรียกว่าล้านนาในเวลาต่อมาจกกับลำแม่น้ำคิงนับแต่บัดนั้น ส่วนทางคานทิศเหนือเนื่องจากอาณาจักรของพระองค์ปกครองเหนือเชียงคองในลุ่มแม่น้ำเขินควย เขตแดนตอนเหนือจึงติดกับเขตเมืองเชียงรุ่ง

^{๒๘} สมหมาย เปรมจิตต์ (ผู้ปริวรรต), ตำนานเชียงใหม่ (ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘), หน้า ๒๘

ในทางคอนไตเขตแดนของมังรายยังไม่ไต่บรรลุไปถึงบริเวณที่เรียกว่า "ลวี่รัฐ"^{๒๐๕} เนื่องจากเมืองแพร์และเมืองน่านในขณะนั้นยังเป็นเมืองอิสระอยู่ทางตอนเหนือของสุโขทัย (หลักฐานจากจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ ระบุว่าเมืองสุโขทัยกับเมืองน่านนั้นมีบรรพบุรุษที่มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอยู่และไต่ทำการสยบสาบานว่าจะไม่ล่วงละเมิดต่อกัน) เพราะฉะนั้นบริเวณเมืองแพร์ และเมืองน่านจึงเป็นเสมือนรัฐกันชนระหว่างอาณาจักรของพระยามังรายกับอาณาจักรสุโขทัยอยู่ในขณะนั้นและในเวลาต่อมา ภายหลังเมืองทางค้ำหนักไต่ไต่ได้เริ่มทยอยตกเป็นเมืองในการปกครองของราชวงศ์มังรายเป็นลำดับ นับจากเมืองตากซึ่งตามตำนานราชวงศ์ปกรณ์กล่าวว่าพระยาคำฟู (พ.ศ. ๑๔๔๑ - ๑๔๔๔) เมื่อครั้งที่ยังเป็นอุปราชครองเมืองเชียงใหม่ ไต่นำกองทัพไปรบและพาดร้าวชาวเมืองตากมาถวายพระบิดา (แสนพู่ ๑๔๓๐ - ๑๔๔๑) ไต่เป็นจำนวนมาก^(๒๐๕) เมืองตากจึงตกมาเป็นของราชวงศ์มังรายนับแต่บัดนั้น เพราะเมื่อถึงรัชสมัยของพระยาภิอนา (๑๔๑๐ - ๑๔๓๒) พระมหาสุมนเดรไต่พยายามที่จะขอเอาเมืองตากให้แก่หลานของตนปกครอง^(๒๐๖)

สำหรับเมืองแพร์และเมืองน่านไต่ตกเป็นของล้านนาในสมัยของพระยาคิลกราช (๑๔๔๕ - ๒๐๓๐) โดยการยกทัพไปตีเอามาไต่ในปี พ.ศ. ๑๔๔๖ และ ๑๔๔๑ ตามลำดับ เพราะฉะนั้นในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อาณาเขตไต่สุกที่เมืองแพร์เมืองน่านจึงติดกับ "ลวี่รัฐ" ตามตำนาน ๒ ฉบับที่กล่าวข้างต้น

ในทางตะวันออกซึ่งหลักฐานสองชิ้นข้างต้นกล่าวข้างต้นกล่าวว่าค้ำหนักไต่เมืองนั้นคงเป็นแต่เพียงบางส่วน เพราะในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นั้นพะเยายังเป็นเมืองอิสระอยู่ แต่เมื่อถึงสมัยของพระยาคำฟูซึ่งเปรียบเสมือนกษัตริย์นักรบพระองค์หนึ่งของล้านนาไปยึดครองเอามาสู่อณาจักรไต่ไต่โดยความร่วมมือของพระยาแก้วนานเมื่อปี พ.ศ. ๑๔๔๑^(๒๐๗) ฉะนั้นหลังปีนี้เป็นคนไปเขตแดนค้ำหนักไต่เมืองน่านจึงติดกับค้ำหนักไต่โดยบริบูรณ์

^{๒๐๕} สุก ศรีสวมวงศ์ และ พรหม ขมาลา, ตำนานมณฑลสาสนา, หน้า ๑๕๐

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕

^{๒๐๗} "ตำนานราชวงศ์ปกรณ์" ในสงวน ไซคีสุวรัตน์, ประชุมตำนานล้านนาไทย,

ในหนังสือตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่ที่กล่าวว่าล้านนาประกอบด้วย ๕๗ หัวเมืองนั้น
 ก็ไม่ใคร่ระบุว่าเมืองอะไรบ้าง แต่กลุ่มเมืองของล้านนาคงจะกระจายอยู่ในอาณาบริเวณ
 ขอบเขตที่กล่าวมาข้างต้น จำนวนเมืองที่มีมากมายหลายสิบเมืองประกอบกับแต่ละเมืองยังมี
 "พันนา" น้อยใหญ่อีกเป็นจำนวนมากคั่นคั่นในปกครองของล้านนาจึงน่าจะเป็นที่ตั้งหลักฐาน
 คำนานเรียกว่า "ป่าปือสี่หู" เพราะค่าน้ำแล่วามเหลือ ๔๐๐ ซึ่งก็อุปมากับการที่มีชุมชนเมือง
 เป็นจำนวนมากในการปกครองประจวบมีเหลือจำนวน ๔๐๐ นั้นเอง

หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งแต่งในระหว่าง พ.ศ. ๒๐๕๔ - ๒๐๗๑ กล่าวถึง
 อาณาจักรของราชวงศ์มังรายในระยะแรกว่าประกอบไปด้วย ๓ แคว้น คือ แคว้นโยน แคว้น
 กุง และแคว้นพังก แต่ในเอกสารบางชิ้นกล่าวถึงแคว้นกาวด้วยโดยหมายถึงบริเวณเมืองแพรว
 นาน จึงชี้ให้เห็นว่าอาณาจักรล้านนาในระยะเวลาต่อมาคงประกอบไปด้วย ๔ แคว้น ๆ โยน
 นั้นหมายถึงแถบลุ่มแม่น้ำสาย กก อิง ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองสำคัญ อาทิ เชียงราย เชียงแสน
 ฝาง เชียงของ พะเยา เทิง เป็นต้น แคว้นกุงหมายถึงเมืองเชียงกุงในลุ่มแม่น้ำเงิน (จีน)
 ซึ่งนอกจากเมืองเชียงกุงแล้วคงหมายรวมถึงเมืองนาย (เมืองเงี้ยวปองโค) ซึ่งอยู่ในบริเวณ
 เดียวกัน สำหรับแคว้นพังกหลังจากที่มังรายเข้ายึดครองและสร้างเป็นแคว้นเมืองหลวงแล้ว
 เมืองสำคัญที่เกิดขึ้นได้แก่ เชียงใหม่ เชียงลาว พรวัว ส่วนเมืองเก่าที่มีอยู่แต่เดิมคือ
 หริภุญชัย ความหมายของแคว้นพังกนี้เข้าใจว่าจะรวมเอาแถบลุ่มแม่น้ำวังที่เมืองเขลางค์เข้า
 ไปด้วย เนื่องจากเมืองนี้เป็นเมืองบริวารของหริภุญชัยมาแต่เดิม

ในรัชสมัยของพระยาจักรีราชซึ่งมีขอบเขตพระราชอำนาจกว้างขวางที่สุดนั้น ใ้มี
 ความพยายามที่จะเข้าไปมีอำนาจในหัวเมืองเชียงรุ่ง (สิบสองพันนา) ด้วยซึ่งพระองค์
 สามารถรวบรวมเข้ามาไว้ได้หลายเมือง แต่หลังจากรัชสมัยของพระองค์แล้วพระราชอำนาจ
 ของกษัตริย์ล้านนาไม่ปรากฏเหมือนพระองค์ ครั้นสิ้นรัชสมัยของพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๗๔ -
 ๒๐๘๔) ราชบัลลังก์ของพระองค์แล้วรัชบัลลังก์เริ่มประสบปัญหาขอบเขตพระราชอำนาจจึงหดสั้น
 เข้ามาโดยเฉพาะในตอนเหนือเพียงเขตแดนไทยในปัจจุบันเท่านั้น

เครือข่ายสังคมลุ่มแม่น้ำในระยะก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๘

